

ESKİ TÜRKLERDE HÜKÜMDAR ALGISI

BESTİ BEKİROVA*

Öz: Eski Türklerde devlet yapısında ve geleneğinde en önemli unsurlardan biri hükümdar algısı olmuştur. Dolayısıyla da Türklerin bu geleneğine esasen eski Türk devlet yapısında hükümdarsız bir devlet veya devletsiz bir hükümdar düşünmek mümkün olamazdı. Türk hükümdarı Tanrı tarafından kendine bahşedilen “kut” vasıtasıyla devlet kurar, töreyi korur, açları doyurur, halkı korurdu. Tarih boyunca eski Türklerin kurmuş oldukları devletlerin her birindeki hükümdarlar hep bu amaca hizmet etmiştir. Buna karşılık olarak ise halkın da devlete ve onu yöneten hükümdarlara karşı belli vazifeleri olmuştur. Böylece eski Türklerde Tanrı'nın kader ve ikbali kime nasip olmuşsa, Türk devletinde de o hakan olurdu. Türk hakanı devletin tek temsilcisi ve sahibi idi. Eski Türk devletleri bu seçimi kendi dini inançlarına dayanan bir devlet idari yapısı haline dönüştürmüştü. Türk hükümdarlarının tahta çıktıktan sonra ilk vazifesi dağılmış milleti derleyip bir araya getirmektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkler, Devlet, Hakimiyet, Kut.

THE PERCEPTION OF THE RULER IN ANCIENT TURKS

Abstract: In the ancient Turks, one of the most important factors in the state structure and tradition was the perception of the emperor. It is not possible to think of a state without an emperor or an emperor without a state in the ancient Turkish state structure based on this tradition of the Turks. The Turkish emperor would establish a state by way of the "kut" bestowed on him by God, protect the tradition, feed the hungry, and protect the people. Throughout history, the emperors in each of the states established by the ancient Turks have always served this purpose. In response to this, there were certain situations among the people against the state and the emperors who governed it. In ancient Turkey, the ruler would be the khan in the Turkish state. The Turkish khan was the sole delegate and owner of the state. The ancient Turkish states had transformed this election into a state executive structure based on their own religious beliefs. The first duty of the Turkish emperors after coming to the throne was to compile and assemble the dispersed nation.

Key words: Ancient Turks, State, Domination, Kut.

* Tarih Doktor, Samsun Atakum, nazlibakirovagmail.com, Orcid: 0000-0002-8212-6963

Giriş

Dünyaca ünlü araştırmacı filozof Gilles Deleuze göçebe halklarla ilgili çalışmasında “*göçebelerin tarihi yoktur, onların coğrafyaları vardır*” tespitinde bulunmuştur.¹ Dolayısıyla da onun bu tespitinden yola çıkarak en eskiden beri konargöçer topluluk olmuş Türkler için de aynı düşünceyi savunabiliriz. Dünyanın en kadim kavimlerinden biri olan Türkler tarih boyunca planlı ve sistemli şekilde yapmış oldukları göçlerle tanınmıştır.² Aynı zamanda Türkler yapmış oldukları bu göçlerle eski dünyanın dört bir yanına yayılmış ve irili ufaklı birçok teşkilatlar da kurmuştur.³ Eski Türkler tarafından tarihin farklı zaman dilimlerinde kurulmuş olan bu birlikler öncesinde beylik, imparatorluk diye isimlendirilirken en sonunda bugünkü adıyla devlet diye isimlendirilmiştir. Eski Türkler belli bir tarih aralığına kadar sıklıkla göç etmiştir. Türkler yapmış oldukları bu göçler sayesinde birçok farklı kültürlerle ve medeniyetlerle tanışma fırsatına da eriştiler.⁴ Eski Türkler göç ettikleri her yeni lokasyonda tanışmış oldukları insanlarla ve onların kültür ve medeniyetleriyle yakın ilişkiler inşa etmiş, birbirleri ile karşılıklı ilişkiler sürdürmüştür. Örnek vererek açıklayacak olursak İslam dininin kabulünden önce bozkır coğrafyasında yaşamış olan Türkler burada Uzakdoğu kültürüyle tanışmıştır ve dolayısıyla da bu kültür ve bu kültürün sahipleriyle yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur.⁵ Hatta iki farklı kültür arasındaki bu yakınlık sayesinde her iki kavim birbirlerine yeni medeniyet unsurlarını katmıştır. Eski Türkler, Uzakdoğu kültürüyle tanıştıktan sonra sahip oldukları dinler ve dünya görüşleri dışında bu coğrafyalarda hüküm süren farklı dinler ve dünya görüşleri ile de bağ kurmayı başarmıştır. Daha sonrasında bahsi geçen bu coğrafyada yaşayan Türkler İslam dinini kabul etmiş ve Yakın ve Ortadoğu kültür ve medeniyeti ile tanışmıştır.⁶ Bu tanışmanın sonucunda bozkır kültürüne sahip olan Türklerle, Yakın ve Ortadoğu kültürü karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmiş ve birbirleri ile

¹ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.7.

² Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s.32-34.

³ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.16

⁴ Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV Yayınları, İstanbul 2000, s.12.

⁵ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s.35.

⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Divanı Lügati Türk*, Çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.76.

münasebet kurmuştur. Sonraki dönemlerde ise konargöçer Türkler Batı kültürüyle tanışmış ve bu kültürle karşılıklı olarak ilişkilerini ilerletmiştir.⁷

Eski Türklerde Hükümdara Verilen Önem

Türk kavimleri için devlet ve hükümdar anlayışı her zaman çok önemli olmuştur. Türkler kurdukları ilk devletlerin oluşumunda en önemli yeri bu devletin hükümdarına vermiştir. Hal böyle olunca en eski zamanlardan beri Türkler için hükümdar anlayışı her zaman bir devletin oluşumunun ve gelişiminin en önemli parçası olmuştur.⁸ Hatta eski Türk devlet yapısı ve geleneğinde belirleyici olan her şeyden önce Türk toplumu yapısının özünü teşkil eden aile, halk, toprak, kağan, töre ve kut gibi mücerret mevhumlar olmuştur.⁹ Eski Türk kaynaklarından yola çıktığımız zaman çok net bir şekilde anlayabiliyoruz ki, eski Türklerde hükümdar hukuki bakımdan emretme ve hak yetkisine sahip olan ve aynı zamanda da o emri icra kudreti de olan yüksek sosyal nizamdır.¹⁰ İşin özü ise Türkler hükümdara büyük ölçüde emretme hakkı tanıyorken aynı zamanda da hükümdarın halk tarafından “onaylanıp”, kabul edilmesine de büyük ölçüde önem vermiştir.¹¹ Çünkü Türkler için adalet terazisi çok önemliydi ve hükümdarın halka karşı olası herhangi bir “yanlış” kararında veya benzeri durumlarda Türklerin kurmuş oldukları bu kurumun adı devlet değil, zorbalık olmuş oluyordu.¹²

Eski Türk hükümdarlık sistemini incelediğimiz zaman bu sistemin Karizmatik¹³ (Hükümdarlık yetki ve kudreti Tanrı tarafından bağışlanan) hükümdarlık sistemi olarak kabul edildiğini görüyoruz. Hal böyle olunca kaynaklardan aldığımız bilgilere de esasen, eski Türklerde hükümdara idare etme hak-

⁷ Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI-VIII. Yüzyıllar*, İmge Kitap Evi, Ankara 2005, s.34.

⁸ İbn Fadlan, *Bin Yıl Önce Türkler ve Ötekiler*, Çev. Sadık Şaşar, İstiklal Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007, s.121.

⁹ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.16.

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2010, s.239.

¹¹ Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI-VIII. Yüzyıllar*, s.35.

¹² Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.241.

¹³ Karizmatik hâkimiyet geleneklerden veya eskiden bugüne alışılmış davranışlar değil, doğrudan doğruya hükümdarda veya iktidardakilerde Tanrı vergisi olarak verildiği kabul edilen üstün vasıflardan kaynaklanmaktadır. Fevkalade bir siyasi lider, idare ettiği toplulukta, kendisinin Allah tarafından olağanüstü bir niteliğe sahip kılındığına inandırarak, tam bağlılık sağlar. Bu bağlılığın gelenek ve alışkanlıkla ilgili olmadığı için, karizmatik hâkimiyeti taşıyan kişi, topluluğa kolayca başka uygulamalar getirebilir ve yeni hedefler gösterebilir. Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.187.

kının Tanrı tarafından verildiğini görebiliyoruz.¹⁴ Örnek olarak göstermek gerekirse en eski Türk imparatorluklarından biri olmuş Asya Hun imparatorunun ünvanı: “*Gök-Tanrı’nın, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı kutu Tanhu*” idi.¹⁵ Asya Hun Devleti’nin Tanhusu He-lien Po Po V. yüzyılda şöyle diyordu: “*Benim hükümdar olmam Tanrı tarafından kararlaştırıldı.*”¹⁶

Türk devletlerinden Avrupa Hun Devleti’nin hükümdarı Attila’ya “Tanrı’nın Kılıcı” ünvanı verilmişti. Çünkü, Atilla kendini Tanrı’nın bir memuru gibi görüyordu.¹⁷ Eski Türk devletlerinden biri olan Göktürk Devleti hakanlarında da benzer durumlar bulunmaktadır. “*Tarıya benzer, Tanrı’da olmuş Türk Bilge Kağan. Babam kaçan ile anam hatunu Tanrı tahta oturttu. Tanrı irade ettiği için Kutum olduğu için kaçan oldum.*”¹⁸

Kut’un Anlamı

Böylece anlaşıldığı üzere eski Türklerdeki hükümdarla ilgili olmuş bu inanç en eski Türk devleti olan Asya Hunlarından başlamış Göktürkler, Uygurlar, Tuna Bulgurları, İdil Bulgurları, Hazar Hakanlığı zamanında da devam etmiştir.¹⁹ Yine Türklerin bu eski inançına göre Bozkır Türk hükümdarları Tanrı tarafından “Kut” ile ödüllendirilmişti.²⁰ Tanrı tarafından seçilmiş olan bu hükümdarlar ise “kut” vasıtasıyla devleti idare etme hakkına sahip oluyorlardı. Eski Türklerle ilgili bilgiler içinde özellikle önemli olan Çin yıllıklarını incelediğimiz zaman anlıyoruz ki, Eski Türk tarihinin bilinen ilk büyük hakamı Börü Tonga Yagbu’nun unvanı “Tengri Kut” diye geçmektedir.²¹ Hatta Börü Tonga, Çin imparatoruna yazdığı bir mektubunda kendisi için “*Tanrı tarafından tahta oturtulmuş Hun Kağan’ı*” diye bahsediyordu.²²

Hal böyle olunca verdiğimiz örnekler üzerinden yola çıkarak diyebiliriz ki eski Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı “Kut” tabiri ile ifade ediliyordu. Böylece Tanrı’nın bahsettiği “kut’un”, yetinin sahibi olan kişi aynı zaman-

¹⁴ Bahaeddin Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, *Türkler*, Ed. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.13.

¹⁵ A. Bombaci, *Qutluq Bolsun*, UAJHB, Cilt I, 1965, s.285; Sadri Maksut Arslan, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, s.214.

¹⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.240.

¹⁷ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012, s.85.

¹⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.240.

¹⁹ Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s.35.

²⁰ Arslan, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.120.

²¹ Ahmet Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.87.

²² Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1976, s.182.

da da devletin hükümdarı olarak biliniyor ve devleti idare yetkisine sahip oluyordu. Bu sebeptendir ki, eski Türkçede “kut” kelimesinin anlamı “devlet, ikbal, saadet, ruh, baht” anlamına gelmektedir.²³ “Kut” Türk dilinin en eski ve en yaygın kültür kelimelerinden biridir. Hatta “kut’un” esas anlamı çok ünlü siyaset kitabı olan *Kutadgu-Bilig’de* şu şekilde açıklanmıştır.²⁴ “*Kutun tabiatı hizmet, şiarı adalettir. Fazilet ve kısmet Kuttan doğar. Beyliğe (Hükümdarlığa) giden yol ondan geçer. Her şey Kutun elinin altındadır, bütün istekler onun vasıtasıyla gerçekleşir. Kut Tanrısalıdır. Dünyada tam bir iktidar kuşağı bağladı, kurt ile kuzu bir arada yaşadı. Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi. Hükümdarlar iktidarı Tanrı’dan alırlar.*”²⁵ Eski Türklerde Tanrı tarafından seçilmiş olan kişi eğer bu hakkından vazgeçmek isterse (seçilmeyi istemediği durumlarda), ona sunulmuş bu durumdan yani “kut’tan” vazgeçme hakkına da sahipti. Dolayısıyla da “Kut’tan” vazgeçmek, devletten, siyasi iktidardan vazgeçmek anlamına geliyordu.²⁶

Yine eski bir Türk inancına göre “Tanrı’nın nuru” demektir.²⁷ Bu “kut” hükümdarlara veya bunu hak eden önemli zatlara “kut kuşu” (veya Türk kuşu) adlandırılan bir hayvan tarafından sembolik olarak getiriliyordu.²⁸ 2001 senesinde Bilge Kağan’a ait hazineler içerisinde bulunan ve Bilge’ye ait olduğu bilinen tacın üzerinde de ağzında çok değerli bir taş tutan kuş motifi bulunmuştur. Yine aynı eski inançtan yola çıkarak bu motifin “kut kuşunu” yansıtmaya ihtimali olasılığının çok yüksek olduğunu da söyleyebiliriz.²⁹ Aynı zamanda yine bu inanca dayanarak şunu da diyebiliriz ki, günümüzde Türklerdeki “talih kuşu” düşüncesinin temeli de muhtemelen buradan gelmektedir.³⁰

Gördüğümüz üzere, eski Türklerde devletin gerçek sahibi Tanrı olmuştur. Eski Türk inancına göre Tanrı aynı zamanda vatan sahibi, mal-mülk sahi-

²³ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.175.

²⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.240.

²⁵ *Kutadgu-Bilig*, Beyitler: 461, 674-676, 1430, 1933, 1934, 5469, 5947.

²⁶ *Oğuz Kağan Destanı*, str. 187-193: “Kutumuz senin kutun oldu, uruğumuz senin uruğun oldu.”

²⁷ Mahmut Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve “Çifte Hükümdarlık” Meselesi”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokiyumu Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elâzığ 1990, s.223.

²⁸ Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.49.

²⁹ Saadettin Yağmur Gömeç, “Moğolistan’daki Türk Anıtları”, *Türk Edebiyatı*, sayı 361, İstanbul 2003, s.4-8.

³⁰ Has Hacib Yusuf, *Kutadgu Bilig*, Çev. Ayşegül Çakan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.43.

bi, il sahibi idi.³¹ Tanrı devleti idare eden hükümdarlara, beylere ünvan veriyor, onları kutsuyordu. Tanrı iktidar hakkını istediğine bağışlar, istediğinden geri alırdı.³² Böylelikle de eski Türk inancına göre yalnız siyasi hakimiyete gerçekten layık olanlar hükümdar olmaya hak kazanabiliyordu. Eski Türklerin bu inancına esasen Tanrı “yarlık” verdiği için, “ülüg” de bahşediyordu.³³ Türkçede “pay, kısmet, saadet” anlamına gelen.³⁴ Dolayısıyla da ülüğün sahibi aynı zamanda devletin ve iktidarın da sahibi olmuş oluyordu. Seçme hakkına sahip olan halk ise istediği zaman memnun kalmadığı, doğru yöneticiliği üstlenemeyen, kötü ülüğüden kurtulabiliyordu. Yine aynı Türk inancına göre daha önce ülüg verilmiş ama bu veya diğer bir şekilde bu şansını kaçırmış olan kişi, sonradan yine bu şansını kazanabilirdi.³⁵

Eski Türklerde “kut” tanımı aynı zamanda sonsuz bir hakimiyete de olanak sağlıyordu. Fakat buna rağmen bile yine de hükümdarın idare yetkisi bazı şartlarla sınırlandırılmıştı. Bu şartların temelinde ise dağmık boyları bir araya getirmek, nüfusu çoğaltmak, onları giydirmek geliyordu.³⁶ Eski Türklerde hükümdarlığın esas gerekliliklerinden biri de halkı doyurmaktı. Bu sebepten de hükümdarın emriyle devlette idari sorumluluk sembolü taşıyan büyük resmi ziyafetler yapılıyordu.³⁷ Bu ziyafetlere halkın tüm kesiminin, herkesin katılması gerekiyordu. Bu ziyafetlerin esas maksadı hükümdar sofrasının herkese açık tutulması idi. Hatta yemekteki sofranın davetliler yani halk tarafından “yağma” (daha sonra buna “toy” denilmiştir) edilmesi bunun sembolik bir belirtisi olmuştur.³⁸ Bu tür ziyafetlerde verilen en önemli mesajlardan biri ise Tanrı kimi isterse tahta çıkarabilir veya tahtan indirirdi oluyordu. Ama tahta kim olursa olsun, Tanrı’nın tahta çıkardığı bu kişilerin önceliği her zaman halk olmak zorundaydı. “*Halk tok olmalı, memur ve işçilere aç mısın, tok musun, diye sormalı... Elini açık tutmalı... Bir hükümdar halktan fakir adını kaldıra-*

³¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-i Lügatit Türk*, Cilt I, Çev. B. Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1939-1941, s.46-49.

³² Hikmet Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s.27.

³³ Jean Poul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancagil, Dergâh Yayınları, İstanbul 2024, s.154.

³⁴ Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s.175.

³⁵ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s.82.

³⁶ *Kitabeler*, I, güney, 9-10, doğu, 16, 29, II, kuzey 8, 23, I ve II gösteri yerleri ve I, doğu, 28, 29, II, doğu, 23, 24, Tonyukuk, str. 62 vb.

³⁷ Taneri, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, s.89.

³⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 2016, s.104, 401.

*mazsa nasıl hükümdar olur?*³⁹ Halkın hükümdardan esas beklentileri ise *iktisadi istikrar, adil kanun ve asayiş* idi.⁴⁰ “*Ey hükümdar, sen önce bunları yerine getir, sonra kendi hakkını isteyebilirsin.*”⁴¹ “*Bey, iyi kanun yap... Kanuna kendin riayet et ki, halk da sana itaat etsin.*”⁴² “*Bey kudretli ol, halkı kudretli kıl, bunun için halkın karnını doyurmak gerekir.*”⁴³ Eski Türk hükümdarlarının en kutsal görevi halk için çalışmaktı. Onların halk için, millet olma yolunda “*gece uyumadan, gündüz oturmadan*” çalışması gerekiyordu.⁴⁴

Eski Türklerde Tanrı tarafından onlara bahşedilen kutsal görevleri yerine getiremeyen hükümdarlar için aksakallar toplanır veya devlet meclisi çağırılırdı.⁴⁵ Toplanmış bu kurultay kararları sonucunda görevlerini yerine getiremeyen hükümdar “kut’un” Tanrı tarafından geri alındığı düşüncesi ile iktidardan düşürülürdü.⁴⁶ Göktürk hükümdarlarından olan genç hükümdar İnel Kağan’a karşı yapılan isyan da bu nitelikte bir isyan olmuş ve halk Kağan’ı görevlerini yerine getiremediği gerekçesiyle tahttan indirmişti.⁴⁷ Bulgar Türklerinin tarihinde de pek çok hakanın başına benzeri böyle bir durum gelmiştir.⁴⁸

Cihan Hükümdarı Kavramı

Eski Türk hükümdarları kendilerini cihan hükümdarı olarak görmüşür. Dolayısıyla da onlar işgal ettikleri devletlere ve aynı zamanda komşu devletlere kendilerini cihan hükümdarı olarak tanıtmıştır. Eski Türk hükümdarlarının bu gibi cihan hâkimiyeti düşüncelerindeki esas amaçları yeryüzünde huzuru ve barışı sağlamak olmuştur. Kelimesiyle şöyle açıklık getirebiliriz ki “il” kelimesi eski Türklerde “Türk Devleti” anlamında kullanılıyordu. Bu deyimın esas anlamı ise barışı ifade ediyordu.⁴⁹ Ayrıca, tarihi belgeleri de incelediğimiz zaman Türk Cihan hâkimiyeti anlayışının esas anlamının insanlar

³⁹ *Kutadgu-Bilig*, Beyit: 2564, 3031, 4330 vb.

⁴⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.247.

⁴¹ *Kutadgu-Bilig*, Beyit: 2983, 5578.

⁴² *Kutadgu-Bilig*, Beyit: 1458, 2111.

⁴³ Nevin Göngör Ergen, “Bozkır Türklerinde Töre ve Sosyal Kontrol”, *Polis Bilimleri Dergisi*, cilt I, sayı 3, Ankara 1999, s. 18-19.

⁴⁴ S. Yağmur Gömeç, “Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Türk Tarihi Sempozyumu*, Türklerde Devlet Bildiriler, Ed. Hayrunnisa Alan, Ali Ahmetbeyoğlu, Uğur Demir, Adnan Baycar, Seçil Ofset, İstanbul 2018, s. 476.

⁴⁵ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Çev. Zübeyir Koşar, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007, s.47.

⁴⁶ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002, s.156.

⁴⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.247.

⁴⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Ankara 1985, s.48

⁴⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.244.

arasında barışı kurmak ve sürdürmek olduğunu açık bir şekilde görebiliyoruz. Eski Türk cihan hâkimiyeti algısında da esasen “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar” her taraf Türk idaresi altına alınması fikri öne sürülmüştür. Böylelikle, en eski Türk devletlerinden başlayarak Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere hemen hemen bütün meşhur, özellikle de idareciliği ile seçilmiş, güçlü, dirayetli Türk hükümdarları Türk cihan hakimiyeti algısını benimsemiş ve bu algıya esasen hareket etmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla da onlar hükümdar seçilirken, yerine getirmeleri gereken en mühim vazifelerinden biri cihan hakimiyeti kurmak olmuştur.⁵¹ Örnek olarak söyleyebiliriz ki Oğuz Destanı’na göre, Oğuz Han “toy” kurup, hükümdar ilan edildikten hemen sonra, “*Güneş bayrağımız gökyüzü otağımızdır*” demiştir ve daha sonra o, “*Daha çok denizlere, daha çok ırmaklara doğru*” diyerek dünyanın fethine hazırlanmıştır. Hatta yine aynı destanda geçen bilgilere esasen Oğuz Han etraftaki hükümdarlara, ona tabi olmaları için gönderdiği mektubunda şöyle demektedir: “*Ben Uygur Hakanıyım.⁵² Yer yüzünün dört bulduğuna (dört tarafında) hakan olmam gereklidir. Sizden itaat bekliyorum, yoksa üzerinize ordu sevk ederim.*”⁵³ Yine Oğuz Destanına göre, Oğuz Han hakan olmadan önce şöyle bir rüya görüyor: “*Bir altın yay, üç gümüş ok. Yay güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzanmaktadır.*” Oğuz Han’ın bu rüyasını yorumlayan, yaşlı, tecrübeli buyruk Ulug Türk, Oğuz Han’a “*Gök Tanrı dünyayı sana bağışladı*” demiştir.⁵⁴ Destanda geçen bir diğer bilgiye esasen ise Oğuz Han ölürken, “*Gök Tanrıya olan borcumu ödedim*” diyerek ülkeyi oğullarına bırakmıştır.⁵⁵ Oğuz Han’ın Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz adındaki altı oğlunun adlarının her biri Türk cihan hâkimiyeti düşüncesini simgelemektedir.⁵⁶ Onun oğullarının hepsi ayrı ayrı yine “Han” ünvanını taşıyordu. Böylece, cihan hâkimiyeti düşüncesine esasen Oğuz Han öldüğü zaman onun oğulları kendi adlarının işaretlediği sahanın sorumluluklarını almıştı. Dolayısıyla da Türkler sadece yeryüzünün değil, aynı

⁵⁰ Ahmet Taşağul, *Göktürkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2014, s.67.

⁵¹ Ümit Hassan, *Eski Türklerde Toplum Üzerine İncelemeler*, Alan Yayıncılık, İstanbul 2000, s.176.

⁵² Destanın metninde şu şekilde geçiyor: “Aslında “Oğuz (yani bütün Türklerin) hakanıyım olması daha doğrudur.” Arslan, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.392.

⁵³ Sait Başer, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, İrfan Yayınları, İstanbul 2011, s.43.

⁵⁴ Abdulkadir Donuk, “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı X-XI, İstanbul 1979-1980, s. 29-33.

⁵⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.244.

⁵⁶ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 2006, s.145.

zamanda bütün kâinatın da idaresini kendi ellerine almıştı ve bütün dünya Türk töresinin himayesinde birleşmiş oluyordu.⁵⁷

Sonuç

Eski Türklerde hükümdarlığın karakteri ilahi görev kavramından doğmuştu. Bu yüzden de eski Türkler için hükümdarlık vazifesi karizmatik iktidar olarak kabul edilmiştir. Ama yine de eski Türklerin hakimiyet anlayışı ile karizmatik hakimiyet arasında da bazı önemli farklar olmuştur. Örneğin karizmatik hakimiyete bağlı olan halklar genelde dini cemiyetlerdir. Buna karşılık olarak ise Türkler tarafından kurulmuş olan birlikler hiçbir şekilde dini vasıf taşımıyorlardı. Ayrıca tarih boyunca kurulmuş olan Türk devletlerini incelediğimiz zaman peygamberler veya ilahi şahıslar tarafından idare edilen herhangi bir Türk devleti olmadığını da görüyoruz. Eski Türk hükümdarları kendilerini gökte doğulmuş olarak kabul ediyorlardı ve bu şekilde Tanrı'ya biraz daha yakınlaştıklarını düşünüyorlardı. Aynı zamanda Türk hükümdarları kendilerinin Tanrı tarafından seçilmiş olduklarına da inanıyorlardı. Dolayısıyla da Tanrı'nın iradesi ve isteği ile kendilerine verilmiş olan bu görevi yerine getirdiklerini sanıyorlardı. Böylece eski Türk hükümdarları kendilerini hiçbir zaman insan üstü varlık sanmamıştır. Ayrıca hem Türk hükümdarları hem de halk her zaman hükümdarların normal bir insan olduğunun da farkında olmuşlardır. Diğer bir taraftan bakıldığında zaman Türk devlet idare yapısında töre hükümleri de her zaman esas alınmış ve göz önünde bulunmuştur. Hal böyle olunca Türk hükümdarı olarak seçilmiş herhangi bir kişinin hakanlığı töreye uymadığı zaman devlet meclisi bu hakanlığı reddedebiliyordu. Örnek olarak söyleyebiliriz ki, eski Türk devleti olan Hun devletlerinde de hakimiyet değişikliği hep bu şekilde olmuştur.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, eski Türklerde hükümdarlık anlayışı karizmatik temel taşınmış olsa bile bu anlayış aynı zamanda kanuni meşruiyeti de temsil ediyordu. Dolayısıyla Türk hükümdarları kendilerini diğer karizmatik sistemli devletlerde olduğu gibi "kanun yapan lakin kendini kanuna bağlı saymayan" bir ilahi şekilde görmüyordu. Araştırmalarımızdan da anlaşıldığı üzere daha en eski devirlerde bile Türkler siyasi iktidarın tüm imkânlarını Tanrı'ya bağlamıştır. Bunun esas nedeni ise Türklerin hükümdarlarını Tanrı karşısında sorumlu tutmaları olmuştur. Dolayısıyla bu bile daha en eski zamanlarda eski Türklerin yüksek otorite diye isimlendirdikleri milli iradenin ne

⁵⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, cilt I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1968, s.56.

kadar güçlü olduğunu gösteriyordu. Daha bahsi geçen dönemlerde bile Türkler üstün siyasi kültürleri sayesinde halkı hükümdarın şahsi insafına sığınmaktan kurtarmış ve en eski çağlarda hükümdarlık anlayışını çözümlemeyi başarmıştı.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, Ahmed, ÖZTÜRK, Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV Yayınları, İstanbul 2000.
- ARSLAN, Mahmut, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve “Çifte Hükümdarlık” Meselesi”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elâzığ 1990, ss. 223-242.
- ARSLAN, Sadri Maksut, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1947.
- BAŞER, Sait, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, İrfan Yayınları, İstanbul 2011.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1968.
- DİVİÇOĞLU, Sencer, *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI-VIII. Yüzyıllar*, İmge Kitap Evi, Ankara 2005.
- DONUK, Abdulkadir, “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı X-XI, İstanbul 1979-1980, ss. 29-56.
- ERGAN, Nevin Göngör, “Bozkır Türklerinde Töre ve Sosyal Kontrol”, *Polis Bilimleri Dergisi*, cilt I, sayı 3, Ankara 1999, ss. 18-19.
- FADLAN, İbn, *Bin Yıl Önce Türkler ve Ötekiler*, Çev. Sadık Şaşar, İstiklal Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1976.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Türklerde Devlet ve Hâkimiyet Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Türk Tarihi Sempozyumu*, Türklerde Devlet Bildiriler, Ed. Hayrunnisa Alan, Ali Ahmetbeyoğlu, Uğur Demir, Adnan Baycar, Seçil Ofset, İstanbul 2018, ss. 471-490.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Moğolistan’daki Türk Anıtları”, *Türk Edebiyatı*, sayı 361, İstanbul 2003.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012.
- GUMİLEV, Lev, Nikolayeviç, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002.
- HASSAN, Ümit, *Eski Türklerde Toplum Üzerine İncelemeler*, Alan Yayıncılık, İstanbul 2000.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Bulgarların Kökeni*, Ankara 1985.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- KAŞGARLI Mahmud, *Divan-i Lügatit Türk*, I-IV, Çev. B. Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1939-1941.
- KAŞGARLI Mahmud, *Divani Lügatit Türk*, Çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, ss.874-887.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, cilt I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1968.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Çev. Zübeyir Koşar, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007.
- ROUX, Jean Poul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, Dergâh Yayınları, İstanbul 2024.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 2016.
- TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- TANYU, Hikmet, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnanç*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Göktürkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2014.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Melkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 2006.

YUSUF, Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Ayşegül Çakan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.